

جهل به قانون از دیدگاه فقه

مؤلف

دکتر حسن حیدری

عضویت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز

انتشارات قانون یار

۱۳۹۸

سرشناسه	:	حیدری، حسن، ۱۳۴۲-
عنوان و نام پدیدآور	:	جهل به قانون از دیدگاه فقه/ مولف حسن حیدری.
مشخصات نشر	:	تهران: قانون یار، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	:	۲۷۶ ص.
شابک	:	۹۷۸-۰۸۱-۲۲۹-۶۲۲-۸
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	جهل (فقه)
موضوع	:	Ignorance (Islamic law)
موضوع	:	مسئولیت جزایی (فقه)
موضوع	:	(Criminal liability (Islamic law
موضوع	:	جهل (حقوق) -- ایران
موضوع	:	Ignorance (law) -- Iran
موضوع	:	حق تطبیقی
موضوع	:	Comparative law
رده بندی کنگره	:	۸/۶۱۰
رده بندی دیویی	:	۲۹/۳۷۹
شماره کتابشناسی ملی	:	۵۸۵۰۰۰

پخش قانون یار

جهل به قانون از دیدگاه فقه

تألیف: دکتر حسن حیدری

ناشر: قانون یار

ناظر فنی: محسن فاضلی

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۸

شمارگان: ۱۱۰۰ جلد

قیمت: ۶۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۰۸۱-۲۲۹-۶۲۲-۸

مرکز پخش: تهران، میدان انقلاب، خ منیری جاوید، پلاک ۹۲

تلفن: ۶۶۹۷۹۵۱۹ - ۶۶۹۷۹۵۲۶ مرکز پخش قانون یار

فهرست مطالب

۱۳.....	پیشگفتار.....
۱۹.....	فصل اول.....
۱۹.....	کلیات.....
۱۹.....	گفتار اول - معنا و مفهوم جهل.....
۲۰.....	گفتار دوم - مفهوم و معنای خطا و اشتباه.....
۲۲.....	گفتار سوم - مفهوم علم و ظن.....
۲۷.....	فصل دوم.....
۲۷.....	تحلیل حقوقی جهل در فقه.....
۲۷.....	گفتار اول - تاریخچه جهل و اشتباه در حقوق روم.....
۳۰.....	گفتار دوم - تاریخچه حقوق جهل و اشتباه در حقوق فرانسه.....
۳۲.....	گفتار سوم - تاریخچه جهل و اشتباه و قانون مدنی ایران.....
۳۳.....	گفتار چهارم - رویکرد تاریخی و علمی عقل، علم و جهل.....
۳۹.....	فصل سوم.....
۳۹.....	تحلیل حقوقی جهل و جاهل از دیدگاه قرآن، روایات و احادیث.....
۳۹.....	گفتار اول - بررسی و شناخت واژه جهل در قرآن و روایات.....
۴۲.....	گفتار دوم - کاربرد و مشتقات جهل در قرآن.....
۴۷.....	گفتار سوم - نشانه ها و عوامل مربوط به جهل.....
۵۲.....	گفتار چهارم - ویژگی ها و خصایص جاهلان از دیدگاه عامه.....
۶۰.....	گفتار پنجم - راه های عملی جهل زدایی و پیامدهای خاص آن.....
۶۶.....	گفتار ششم - راه های عملی جهل زدایی.....
۷۱.....	فصل چهارم.....

- ۷۱ بررسی حقوقی ماهیت و مبانی جهل و اشتباه و موارد مشابه
- ۷۱ گفتار اول - مقایسه جهل با اشتباه
- ۷۳ گفتار دوم - اشتباه و غلط
- ۷۴ گفتار سوم - جهل و اشتباه با شبهه
- ۷۴ گفتار چهارم - تحلیل جهل و اشتباه با خطا
- ۷۵ گفتار پنجم - تحلیل جهل و اشتباه با سهو و خطا
- ۷۶ گفتار ششم - تحلیل ماهیتی جهل با غفلت
- ۷۶ گفتار هفتم - جهل و نسیان
- ۷۹ فصل پنجم
- ۷۹ تقسیمات فقهی جهل از دیدگاه فقهی امامیه
- ۷۹ گفتار اول - تقسیمات جهل به لحاظ ماهیتی
- ۸۰ گفتار دوم - جهل به لحاظ موضوعات مکتوبات
- ۸۱ گفتار سوم - جهل با توجه به متعلق آن
- ۸۲ گفتار چهارم - انواع جهل در فقه اهل سنت
- ۸۴ گفتار پنجم: تحلیل مولف در جمع بندی کلی فصول
- ۸۷ فصل ششم
- ۸۷ بررسی مبانی فقهی اثر جهل و اشتباه در احکام خاص
- ۸۷ گفتار اول - شناخت ماهیت و معنای عذر
- ۹۱ گفتار دوم - تحلیل رابطه فقهی بین احکام تکلیفی و وضعی
- ۹۵ گفتار سوم - شرایط علم در مورد قوانین و احکام خاص
- ۹۶ گفتار چهارم - تفاوت شرط علم در احکام تکلیفی و وضعی
- ۹۷ فصل هفتم
- ۹۷ بررسی مستندات و دلایل معذوریت جاهل در روایات فقهی

گفتار اول - نگاهی فقهی به حدیث رفع از ادله برائت	۹۷
گفتار دوم: تحلیل فقهی حدیث رفع و مراد از رفع	۱۰۱
گفتار سوم - احکام وضعی در استناد به حدیث رفع	۱۰۷
گفتار چهارم - بررسی روایات خاص مرتبط با موضوع	۱۱۹
گفتار پنجم - روایات وارده در حرمت ربا	۱۲۱
فصل هشتم	۱۲۳
بررسی فقهی عدم معذوریت جاهل از دیدگاه علم اصول	۱۲۳
گفتار اول - نگاهی فقهی به قاعده اشتراک احکام میان عالم و جاهل	۱۲۳
گفتار دوم - جایگاه فقهی قاعده وجوب تعلم احکام	۱۲۶
گفتار سوم - بررسی عدم معذوریت جاهل	۱۲۷
گفتار چهارم - تحلیل مفهومی این رابطه	۱۲۸
فصل نهم	۱۳۵
بررسی و واکاوی مصادیق جهل در احکام نهی و موارد معذوریت خاص	۱۳۵
گفتار اول - تحلیل موارد معذوریت جاهل	۱۳۵
گفتار دوم - نگاهی فقهی به جهل در عبادات	۱۳۷
گفتار سوم - جهل به فوریت اعمال خیار	۱۴۳
گفتار چهارم - جهل شفیع در اعمال حق شفعه	۱۴۶
گفتار پنجم - جهل به انجام معامله ربوی و حرمت ربا	۱۴۸
گفتار ششم - جهل به حرمت ازدواج در عده	۱۴۹
گفتار هفتم - جهل در عمل به وصیت	۱۵۳
گفتار هشتم - جهل در طلاق	۱۵۳
گفتار نهم - جهل در ابراء	۱۵۴
گفتار دهم - تحلیل مولف از مطالب مطروحه	۱۵۶

فصل دهم ۱۶۱

بررسی مبانی فقهی و حقوقی و آثار جهل و اشتباه در قوانین ۱۶۱

گفتار اول: بررسی و شناخت قاعده جهل به قانون رافع مسئولیت نیست ۱۶۱

گفتار دوم - نظرات حقوق دانان و فقیهان در مورد قاعده ۱۶۲

گفتار سوم - بررسی و شناخت اهداف این قاعده ۱۶۴

گفتار چهارم - محل جریان قاعده ۱۶۵

فصل یازدهم ۱۶۷

نقدی بر قاعده جهل به قانون رافع مسئولیت نیست " ۱۶۷

گفتار اول - تحلیل اعم، حقوقی اطلاق واژه جهل و قانون ۱۶۷

گفتار دوم - مسئولیت حقوقی جاهل در قانون ۱۶۹

گفتار سوم - نقدی بر تمسک به اعدا، اشتراک احکام میان عالم و جاهل ۱۷۴

گفتار چهارم - نقد نظر وجوب تعلم قهات ۱۷۶

گفتار پنجم - مهلت ۱۵ روزه انتشار قوانین و فرض علم و اطلاع بر قوانین ۱۷۸

گفتار ششم - تحلیل ایرادات فقهی در این راستا ۱۸۰

گفتار هفتم - ابعاد حقوقی رفع مسئولیت از جاهل ۱۸۳

فصل دوازدهم ۱۹۱

بررسی جهل در اعمال حقوقی در قانون مدنی ۱۹۱

گفتار اول - بررسی حقوقی وازگان بطلان، غیر نافذ، خیار فسخ ۱۹۱

گفتار دوم - حدود جهل موجب بطلان عقد ۱۹۲

گفتار سوم - حدود جهل موجب غیر نافذ شدن عقد ۲۰۴

گفتار چهارم - حدود جهل موجب ایجاد خیار فسخ ۲۰۵

گفتار پنجم - حدود جهل بی تاثیر در سرنوشت عقد ۲۱۲

گفتار ششم: اشتباه در داعی یا انگیزه های شخصی و اشتباه در اوصاف غیر اساسی ۲۱۳

فصل سیزدهم..... ۲۱۷

تأثیر چهل بر مسئولیت کیفری در فقه با تکیه بر قاعده « درء » ۲۱۷

گفتار اول - مفهوم قاعده « درء » ۲۱۷

گفتار دوم - حقیقت قاعده درء با تعبیری از اصل و اصول دیگر ۲۲۲

گفتار سوم - بررسی مستندات قاعده ۲۲۴

گفتار چهارم: نقد برخی از مستندات قائلین به تنصیصی بودن قاعده درء ۲۲۹

گفتار پنجم: قائلین به اصطیادی بودن قاعده درء ۲۳۰

گفتار ششم - قلمرو قاعده « درء » ۲۳۲

گفتار هفتم: عدم جرایم قاعده « درء » در یکی از موارد مجازات تعزیر ۲۳۵

گفتار هشتم: آثار دیفی - چهل در جرایم عمدی و غیر عمدی در قوانین کیفری ۲۳۸

- جرایم عمدی ۲۳۸

گفتار نهم - بررسی مهم ترین موانع بوط به چهل و شبهه در قانون مجازات اسلامی ۲۴۲

فصل چهاردهم..... ۲۴۹

واکاوی و تحلیل تعارضات قاعده حقوقی با قرعده مهم فقهی ۲۴۹

گفتار اول - مقایسه قاعده « درء » با « چهل با فائز رافع مسئولیت نیست » و « قاعده قبح

عقاب بلا بیان » ۲۴۹

گفتار دوم: تطبیق قاعده درء با دو قاعده دیگر در قوانین دینی ۲۵۲

گفتار سوم - مقایسه قبح عقاب بلا بیان و قاعده عدم رافعی ۲۵۴

گفتار چهارم: تعارض در مسئولیت کیفری و حل مسأله ۲۵۶

گفتار پنجم: تحلیل مولف از فصول پیشین و جمع بندی کلی مطالب ۲۵۸

منابع و مآخذ..... ۲۶۵

پیشگفتار

منظور از واژه جهل بررسی آثار و احکام ناآگاهی از یک موضوع یا حکم آن در اصول فقه، فقه و حقوق می باشد. در متون فقهی و حقوقی، واژه جهل عمدتاً در معنای لغوی به کار رفته، ولی دامنه کاربرد آن به مواردی که در آن نسبت به موضوعی شک یا وهم وجود دارد، یعنی شبهات حکمی و موضوعی، نیز تسری یافته است، زیرا در واقع در این موارد نیز نوعی جهل و ناآگاهی وجود دارد. در منابع فقهی و حقوقی، جهل از نظر منشأ تحقق آن به جهل قصوری و تقصیری تقسیم شده است. تقسیم‌بندی مهم دیگر جهل، باتوجه به چیزی که جهل به آن تعلق می‌گیرد، جهل به حکم و جهل به موضوع است. جهل به حکم (یا جهل به قانون) به این معناست که شخص از حکم قانون ناآگاهی نداشته باشد. مثلاً نداند که در اسلام نوشیدن خمر حرام است و آن را مرتکب شود. جهل به موضوع آن است که مکلف، از اصل حکم شرعی یا قانونی آگاه باشد، اما به موضوع آن ناآگاه باشد. مثلاً بداند که نوشیدن خمر حرام است، ولی نداند که مایعی که قصد نوشیدنش را دارد سراب است یا آب جهل در ادیان و مذاهب مختلف مذموم است که در این رابطه در این اثر علمی به بررسی دقیق و مباحث مختلف پرداخته می‌شود. در اسلام از آن به عنوان بدترین فقر نام برده شده است و حتی در کتب مقدس و متون مسیحی آمده است شما مردم به خاطر جهل نابود شد، اما جهل نتیجه غرور، منشأ گناه و ریشه هر شری است که زندگی فرد و ملت را مسموم می‌کند. بنابراین می‌توان گفت: جهل و نادانی یکی از مؤلفه‌هایی است که مانع رشد و تکامل انسان می‌شود و به همین دلیل اسلام نسبت به جهل و نادانی هشدارهای زیادی داده است، از جمله این که قرآن در آیه ۱۹۹ سوره اعراف دستور داده است که از نادان دوری کنید، در نتیجه جهل و نادانی منشأ بسیاری از گرفتاری‌های انسان است. در دنیای امروز هم، جهل به عنوان یکی از عوامل یا علل

پیدایش جرم اهمیت ویژه ای پیدا می نماید که ضرورتاً باید این نقش خاص مورد توجه مخصوص واقع بشود، پس چگونگی می توان در مورد جهل، یعنی وقتی که مجرم مفهوم حقیقی عملی را که انجام داده درک ننموده یا اصلاً تصویری از ممنوعیت و نامشروعیت عمل ندارد بی تفاوت باقی ماند. بنابراین اگرچه ظهور ابعاد و گستره های نوین حقوق در راستای تحول و ترس قواعد ان گام مثبتی تلقی می شوند لکن آثار وضعی آن هم چون دشواری کشف حقیقت و کثرت شبهه و اقسام جهل را نیز به ارمغان می آورد. به همین دلیل یکی از مباحث مطروحه در حقوق، ویژه در حقوق کیفری مبحث جهل است، موضوعی که با وجود یک سری از شرایط با توجه به ماده ۱۵۵ ق. م. ا می تواند یکی از عوامل رافع مسئولیت کیفری باشد. به طوری که در عالم حقیق، به ویژه در حقوق کیفری عقیده بر آن است که صرف ارتکاب عمل مجرمانه موجب مسئولیت و اعمال مجازات نشده و علیهذا ممکن است به علت حدوث عوامل و شرایط، عمل مجرمانه به مرتکب جرم غیر قابل انتساب باشد، به عبارت دیگر تحمیل مجازات فرع بر وجود شرایط است که با فقدان هر یک از آن شرایط فاعل مستحق عقوبت نخواهد بود؛ از جمله شرایط مذکور عدم وجود عوامل رافع مسئولیت می باشد، زیرا با احراز یکی از عوامل مذکور، مجوز مواخذه و محاکمه فاعل خواهد شد. قلمرو پذیرش جهل به عنوان عذر در احکام جزایی از دیگر ابواب فقه کساده تر است. در فقه جزایی اسلام ترتب مسئولیت کیفری مشروط بر علم مرتکب جرم به حکم و موضوع است و جهل به آن به موجب قاعده «دَرْءُ الْخُدُودِ» از عوامل رافع مسئولیت کیفری یا مانع کیفر شمرده می شود. مطابق مفاد این قاعده، هر شبهه ای (از جمله جهل به حکم یا موضوع) از اجرای حدود جلوگیری می کند و مدعی جهل، در صورت اثبات ادعای خود، از محکومیت جزایی معاف می شود. فقهای امامی در اینکه جهل مکلف به موضوع، در صورت احراز، در جرائم مستوجب

حد، ساقط کننده حد است اتفاق نظر دارند. برای مثال، به نظر فقها حد شرب خمر بر شخصی که به تصور آب بودن مایعی آن را نوشیده و سپس متوجه خمر بودن آن شده است، جاری نمی‌شود. برخی فقها شمول قاعده «درء» بر جاهل به حکم را در جهل قصوری به طور مطلق و در جهل تقصیری تنها در صورتی پذیرفته‌اند که فرد، متوجه جهل خود نبوده باشد. «قانون مجازات اسلامی» ایران در بعضی جرائم مستوجب حد، مانند سرقت و شرب خمر، جهل به حکم و موضوع را - بدون هیچگونه قیدی - به عنوان عامل رفع مسئولیت کیفری، پذیرفته است. در فقه اهل سنت نیز درباره عذرآور بودن جهل به حکم و موضوع در جرائم مستوجب حد، بحث و در اراهی وارد پذیرفته شده است. گفتنی است برخی حقوق دانان در کتابهای حقوق جزا دو اصطلاح جهل و اشتباه را در مفهومی نزدیک به یکدیگر به کار برده، ضمن بحث از عوامل رافع مسئولیت جزایی به بررسی «اشتباه حکمی» (جهل به قانون یا تفسیر آن) و «اشتباه موضوعی» (جهل به موضوع) پرداخته‌اند. بنابراین همان طور که گفته شد یکی از مهم ترین مباحث در قوانین عنوان جهل و آثار آن بر روابط افراد جامعه می باشد. چرا که انسان با توجه به طبعی که دارد باید در اجتماع و در روابط افراد زندگی کند، ولی متأسفانه در اثنای این رابطه، آگاه و غیر آگاه ممکن است ضرری را متوجه دیگران بسازد و یا دیگران را متوجه خساراتی گرداند بنابراین برای جبران این آسیب ها و خسارت ها و جلوگیری از تضییع حق متضرر و تجلی عدالت در سطح جامعه، به مقتضای ضرورت، بایستی نسبت به اعمالی که از روی ناآگاهی رخ می دهد، راهکاری اساسی جست و جو نمود به گونه ای که علاوه بر حفظ نظم عمومی، باعث آسیب به حقوق فرد جاهل نیز نگردد در باب ضرورت آثار جهل باید گفت؛ در مورد آثار مدنی جهل قانون از صراحت بیش تری برخوردار بود، برخلاف قوانین کیفری که کمتر از آن سخن گفته شده است. برخی علمای حقوق بر این باورند: «از بعد

حقوقی، وجوب تعلم قوانین، از اصول مسلم حقوقی است و بر همه مکلفان واجب است که قوانین مدون مصوب مجلس شورای اسلامی را پس از ابلاغ دولت و لازم الاجرا شدنش با اعلان در روزنامه رسمی یاد بگیرند و طبق آن عمل کنند. نتیجه مطلب آن است که چنانچه قانونی تصویب شود و لازم الاجرا گردد، کسی حق ندارد بگوید که من این قانون را یاد نگرفته‌ام و نمی‌دانم. برخی دیگر تعبیر مناسب‌تری را در این باره به کار می‌برند و می‌گویند: «مصادق بارز رض‌های حقوقی، اطلاع یافتن از قوانین است، ما همه می‌دانیم قوانینی را که در روزنامه‌ها و یا در روزنامه رسمی منتشر می‌شود، همه مردم نمی‌خوانند و اگر اجرای قانون در مقابل هر کسی منوط به اطلاع باشد، هیچ قانونی اجرا نمی‌شود، چون فرض شده اگر قانون در روزنامه رسمی منتشر شود، پانزده روز از مدت آن بگذرد، همه آگاه به قانون فرض می‌شوند». امروزه که جهان طبیعت مسرر آن‌می است و نقطه تمایز و برتری انسان از دیگر موجودات، عقل و علم است و زبونی و سستی و ندانم کاری هم زائیده ناتوانی و جهل است و همین جهل آثار و پیامدهای سویی در دنیا و آخرت دارد پس چگونه می‌توان فرق خیر و شر را داد و تمیز بین نیک و بد را به جا آورد. بنا بر بیان شیخ کلینی در کتاب ارزشمند اصول کافی در خصوص جهل می‌فرماید: پس خداوند جهل را از دریای ظلمات و سیاهی فرا آورد و به او دستور داد، دور شو، پس دور شد، پیش یا، نیامد به او گفت «خود رست و خودخواهی کردی نفرین بر تو باد. پس می‌توان این طور بیان کرد که جهل به عنوان عامل اساسی در عقب ماندگی های بشر از آغاز بوده و در هر عصر و دوره ای تکرار می گردد و انسان هم همواره در تلاش و تکاپو برای رفع جهل خویش بوده است و حتی خداوند هم در این مسیر انسان ها را کمک و یاری نموده است و پیامبرانی را به منظور تکامل و توسعه علوم و هدایت انسان ها از ظلمات جهل به سوی علم و معرفت برگزیده است. در دنیای امروز هم جهل به

احکام و قوانین از مسائل بسیار مهم فقهی و حقوقی شریعت اسلام است زیرا از یک طرف گسترش علوم و مهم تر از آن گسترش فعالیت های اقتصادی باعث نوزایی جرایم و در طرف مقابل متنوع شدن قوانین و مقررات شده است. قدر متقین این است که نمی توان بر تمامی این قوانین اشراف کامل داشت و حتی بعضاً قشر دانشجو و تحصیل کرده هم برای فهم لسان اصطلاحات حقوقی دچار مشکل هستند و شاید برداشت های نادرستی نیز داشته باشند بنابراین با این توصیفات می توان جهل را با وجود یک سری از شرایط نوعی دفاع و عامل رافع مسئولیت تلافی نمود. و از طرفی پایه ریزی حقوق موضوعه ایران بر اساس مبانی فقه امامیه که به عنوان گنجینه ناس ماکمل آن محسوب می گردد از یک سو و طرح بی شمار پدیده جهل در آراء متعدد محاکم کیفری و حوزه ای که کمتر پرونده ای را می توان یافت که در آن اثری از این پدیده نباشد از سوی دیگر، عامل این امر را که خود دارای منشأهای متعدد است به طوری که گاه موجب عدم مسئولیت می گردد و گاهی فاقد چنین اثری هست از اهمیت ویژه ای برخوردار خواهد ساخت و لذا پرداختن به موضوع جهل در واقع راهی است برای تشخیص حق از باطل در مسیر زندگی روزمره و در حوزه های تخصصی، به ویژه در حوزه فقهی و حقوقی، مبنی به این که در این حوزه ها به چه میزان این واژه می تواند تأثیر گذار باشد. امروزه تعیین تأثیر «جهل به حکم»، از مسائل مهم و اساسی در روابط فردی، اجتماعی، ملی و حتی بین المللی است و هرچند به نظر می رسد عدم تأثیر جهل به قانون برای مسلم و قطعی نباشد، ولی باید پذیرفت که اگر قانونگذار به صرف ادعای افراد، نسبت به جهل اطلاع از قانونی معین، این ادعا را از سوی آنان بپذیرد، تشویش و آشفتگی نظام دادرسی قضایی و به دنبال آن جامعه را در بر می گیرد و دیگر هیچ موضوعی اثبات کردنی نیست و در نتیجه کمتر ذی حقی به حقش رسیده و در نهایت، اجرای بیشتر احکام مراجع قضایی تعطیل می شود. واژه

«مسئولیت» در گستره نظام حقوقی با توجه به پیچیدگی‌هایی که در عصر حاضر دارد، نسبت به افراد مختلف تقسیمات گوناگونی دارد، از جمله می‌توان به مسئولیت حقوقی، اخلاقی، مدنی، کیفری (جزایی)، قراردادی، غیر قراردادی، قانونی، مالی و مسئولیت اداری و... غیره اشاره نمود، ولی در قوانین مدون هیچ یک به اندازه «مسئولیت کیفری» تأکید نشده و شاید به این علت است که اعمال مجازات‌های کیفری رابطه مستقیمی با مسئولیت کیفری دارد و جهل به قانون در موارد مربوط به مسئولیت کیفری در بیشتر موارد چشم‌پوشی ناشدنی است چون به حقوق افراد ریگ و حفت جامعه لطمه می‌زند، ولی جهل در سایر مسئولیت‌ها بیشتر آثار و لطامات فردی در پی داشته باشد البته این نکته را هم نباید از ذهن دور داشت که آثار مستقیم فردی و غیرمستقیم اجتماعی برخی از این مسئولیت‌ها نسبت به مسئولیت کیفری نیز کمتر نیست و یک بررسی اجمالی در پرونده‌های حقوقی مطرح در دستگاه قضایی می‌توان دریافت که از نظر میزان تأثیرات مخرب اجتماعی تفاوتی میان انواع مختلف مسئولیت وجود ندارد. با این وصف حال که شعبه‌های علم حقوق با تنوع گسترده‌ای که در مسائل حقوقی دارد و شاید بسیاری از حقوقدانان، قضات و وکلای باسابقه را هم بران تا صلب همه امور حقوقی را نداشته باشند، چگونه می‌توان از مردم عادی کوچه و بازار، توقع داشت که با قوانین آشنا باشند و اگر تحصیل علم عادتاً برای آن‌ها ممکن نباشد، جهل به حکم تلقی و تأکید مسئولیت کیفری بوده و این جهل مانع از اجرای مجازات باشد؟!